

David Hume i problem zla

Mikulić, Toni

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:007895>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

TONI MIKULIĆ

DAVID HUME I PROBLEM ZLA

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju

Toni Mikulić

JMBAG:0009088409

DAVID HUME I PROBLEM ZLA

ZAVRŠNI RAD

Prijediplomski sveučilišni studij filozofije i povijesti

Mentor: Prof.dr.sc Snježana Prijić-Samaržija

Rijeka, 27.lipanj 2023.

Izjava

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *David Hume i problem zla* izradio samostalnom pod mentorstvom prof.dr.sc Snježane Prijić-Samaržije.

U radu sam primijenio metodologiju znanstvenoistraživačkog rada i koristio literaturu koja je navedena na kraju završnog rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo u završnom radu na uobičajen način citirao sam i povezoao s korištenim bibliografskim jedinicama

Student

Toni Mikulić

Potpis

Sadržaj

Uvod.....	1
Da li zlo uopće postoji i koliko ga ima?.....	5
Je li zlo konzistentno sa Bogom?.....	7
Možemo li izvesti postojanje Boga na temelju iskustva zla?.....	11
Što nam zapravo govori iskustvo o moralnim atributima Boga?	13
Zaključak.....	15
Sažetak i ključne riječi.....	18
Bibliografija.....	19

Uvod

Dijalozi o prirodnoj religiji Davida Humea su jedno od najznačajnijih djela u filozofiji religije, koje je postavilo niz pitanja koja se raspravljaju do dan danas. Samo djelo je objavljeno tri godine nakon smrti Humea, najvjerojatnije zbog društvenog pritiska vezanog za njegove stavove o religiji. U djelu se razmatra niz argumenata vezanih uz pitanje postojanja Boga, ali je iznesen i kritički stav o religiji općenito. Nakon analize argumenata za i protiv religije, djelo završava sa zaključkom slabe vrste deizma, u kojemu religija nema nikakvog važnijeg značaja. Do dan danas ostaje i otvoreno pitanje, koji je točno Humeov stav i koji su argumenti koje on konačno zauzima i brani.

David Hume je živio u 18. stoljeću, odrasta kao vjernik, ali gubi vjeru kao student nakon intenzivnog filozofskog čitanja i istraživanja¹. Iako ga u povijesti filozofije povezujemo najčešće s kanonskim djelima poput *Rasprave o ljudskoj prirodi* ili *Istraživanja ljudskog razuma* i temama poput epistemologije i etike, Hume je zapravo najviše pisao o filozofiji religije². Kroz ranu fazu karijere, nekoliko puta je propustio dobiti poziciju profesora na sveučilištima upravo zbog svojeg skepticizma i kritike religije. Hume je prve dijelove *Dijaloga* počeo pisati 1750. godine, ali je nagovoren da ih ne objavi u strahu da će upasti u još više kontroverza. Ipak, on će kroz svoj život nastaviti pisati *Dijaloge*, sve do 1776. godine kada su završeni, i kada samo odlučuje da se djelo objavi nakon njegove smrti. Ipak, i prije objave *Dijaloga*, Hume je u nekoliko djela i eseja pisao o svojim stavovima o religiji. Tako, primjerice, svoje skeptičke stavove i kritike prema religiji iznosi u *Istraživanju ljudske prirode*, koji sadrži i glasovito poglavlje *O čudima*. Međutim, njegove stavove o religiji možemo pratiti i u esejima

¹ O'Connor, D. (2001) *Hume on religion*. London: Routledge. str. 2

² O'Connor, 2001., str. 3

O suicidu i O besmrtnosti duše. Također, stanoviti uvod u *Dijaloge* predstavlja značajno djelo *Prirodna povijest religije*, u kojem Hume religiju analizira kroz psihološki, povijesni i antropološki pristup temi. Za razliku od *Dijaloga* koji se bave argumentima za i protiv Božje egzistencije, istraživanje *prirodne povijesti* se bavi ispitivanjem izvora nastanka religijskih vjerovanja. Hume u knjizi zaključuje da nas strah od nepoznatog u ljudskom okruženju dovodi do vjerovanja u bogove, a čovječanstvo je nakon nekog vremena izvelo postojanje samo jednog jedinog svemogućeg Boga³. U *Dijalogima*, s druge strane, glavna tema je fideizam, pitanje odnosa razuma i vjere, odnosno da li razumska argumentacija i evidencija idu u prilog vjeri i zaključcima o postojanju Boga i njegove prirode.⁴ Zbog toga se ovakvo poimanje religije naziva prirodnom religijom, radi se o autentičnoj filozofiji religije kojoj je glavno uporište razum.

Dijalozi se mogu podijeliti na tri cjeline, sljedeći pitanja koja se razmatraju⁵. U prvoj se postavlja pitanje je li pitanje religije uopće u domeni razuma. U drugoj se iznose argumenti za postojanje Boga te se preispituje snaga teističkih argumenata. Na samom kraju, u trećem dijelu, razmatra se da li se religija može braniti od kritika poput argumenta iz zla. U djelu nalazimo tri lika koja raspravljajući brane različite stavove. Filona zastupa akademski ili oslabljeni skepticizam, tvrdi da je Božja priroda kao i Božje postojanje nespoznatljivo te da o takvim metafizičkim pitanjima ne valja ni raspravljati jer su izvan dosega ljudske spoznaje. On će, dosljedno svojem skeptičkom uvjerenju, pokušavati kroz raspravu ukazati na slabosti argumenata svih sudionika u raspravi. Demeja je „mistik“ koji vjeruje u Boga, ali koji tvrdi i da je njegova priroda nespoznatljiva te kako je ne treba ni ispitivati već samo činom vjere a ne razumom vjerovati u Boga i njegovu savršenu prirodu. Posljednji sudionik u razgovorima je

³ Addison, G.J.C. (2002) *Hume's philosophy of religion*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. str.4

⁴ O'Connor, 2001., str.8

⁵ O'Connor, 2001., str 10.

Kleant koji zastupa eksperimentalni teizam, odnosno smatra da se Božje postojanje i atributi mogu spoznati *a posteriori*, odnosno samo iz iskustva i empirijskih dokaza. Najveći dio *Dijaloga* posvećen je odgovoru na njegove argumente, posebice argumenta iz dizajna. Kleant je, osim toga, antropomorfit po pitanju Boga, odnosno smatra da su Božji atributi i um nalik na ljudski. I Kleant i Filon su evidencijalisti, odnosno brane tezu da je neko vjerovanje racionalno ako i samo ako ima dovoljno evidencije da ga se tvrdi. Iako zastupaju istu tezu, njihovi zaključci su različiti, dok Kleant smatra da evidencija pokazuje da Bog postoji, Filon smatra da pokazuje da ne postoji.

U nekoliko navrata Hume daje naznake da postoji nešto poput nekog božanstva te na kraju djela upućuje na deizam, odnosno na to da postoji neki inteligentni dizajner svemira, ali da ne možemo tvrditi je li beskonačno dobar i je li tom biću stalo do nas. Ovime religija gubi sav inetendirani značaj, te se na ironičan način zapravo dodatno odbacuju postojeća religijska vjerovanja. Ostaje ipak otvorenim već spomenuto pitanje koji je Humeov pravi stav o religiji, te koji sudionik zagovara njegov stav u *Dijalozima*. Hume najvjerojatnije nije ateist u strogom smislu. Međutim, ako pretpostavimo da je ateizam svako odbacivanje standardnog teizma i poimanja Boga, onda bi se i Humea moglo nazvati ateistom. Također, prema svemu izrečenom sudeći ne bi bilo prikladno reći za Humea da je teist, agnostik ili fideist. Stoga je Hume najvjerojatnije bio nešto između ateista i deista, ali ipak je do dan danas otvorena debata njegovog pravog stava, a upravo dijelom i zbog strukture samih *Dijaloga*. Vjerojatno je da je Hume namjerno ostavio svoj stav zatajenim te da je upravo zato teško precizirati njegov stav o religiji. Iako je Kleant proglašen herojem dijela, kako u predgovoru tako i u zadnjem poglavlju, jasno da ne zastupa u potpunosti Humeov stav⁶. Istovremeno, iako se smatra da je Filon glavni

⁶ Hume, D. and Coleman, D. (2007) *Dialogues concerning natural religion and other writings*. Cambridge: Cambridge University Press. str. xii

lik kroz kojega Hume iznosi svoje stavove, trebamo biti oprezni jer je evidentno da Hume ne govori u svoje ime kroz samo jednog lika cijelo vrijeme⁷. I Kleant i Demeja u barem jednom slučaju također pričaju u ime Humea i iznose njegove stavove. Obzirom i da je Filonova koncesija dizajna najveći problem za interpretatore, nema direktnog dokaza da se radi o Humeovom stajalištu.

U *Dijalogima* Hume raspravlja mnoge teme, od odnosa skepticizma i religije do različitih dokaza Božje egzistencije. U ovom radu, primarno ću analizirati X. i XI poglavlje *Dijaloga* u kojima se raspravlja o problemu zla. Iako se i u prethodnim poglavljima Filon branio od Kleantovih dokaza, u ovim poglavljima on iznosi svoj argument protiv teizma kojim želi pokazati da evidencija zla u svijetu pokazuje da teizam nije opravdan. Ovo je kulminacija rasprave *Dijaloga* i, čini se, Humeu najvažniji argument koji zaokružuje cijelo njegovo stajalište unutar djela. U nastavku, najprije ću razmotriti pitanje ima li zla uopće, te koliko je ono rasprostranjeno. U drugom poglavlju ću razmotriti Filonov odgovor na logički problem zla. Nadalje razmotrit ću Humeu najvažniji problem, a to je evidencijski problem zla, odnosno jesmo li opravdani iz iskustva o svijetu i zlu u svijetu izvesti postojanje Boga. Analizu ću zaključiti Filonovim stavom o tome što nam iskustvo zapravo govori o moralnim atributima Boga.

⁷ Addison, 2002., str.211.

Da li zlo uopće postoji i koliko ga ima?

Poglavlje X. se nastavlja nakon što je rasprava o argumentu iz dizajna završena te nakon što je opovrgnut Demejev kozmološki argument. Poglavlje započinje Demejinim navođenjem slučajeva zla u svijetu i njegovim antropološkom i psihološkom pristupu zlu. On navodi kako religija potječe iz bijede, straha i nade u budućnost koji ljudi osjećaju. Čini se da je upravo zlo ono što ljude tjera na to da potraže utjehe religije. Količina zla koja se događa zbog nama nepoznatih razloga tjera ljude da potraže nadu u nekom osobnom biću kojemu je stalo do nas i naše dobrobiti, i koji nam nudi vječnu sreću ako vjerujemo u njega. Nepoznate i nama neshvatljive sile nas vode u mizeriju, a sama religija nam smiruje strahove, nudi nam izlaz iz patnje, ali i objašnjenje zla kojega iskušavamo. Ova obilježja koja Demeja navodi su ista kao ona koja Hume navodi u svojoj knjizi *Prirodna povijest religije*, te se tu može zaključiti da Hume na ovom mjestu govori kroz Demeju, iako će zaključak do kojeg Demeja dolazi biti suprotan Humeovom. Filon se ubacuje u raspravu i slaže se sa Demejom u vezi antropoloških i psiholoških razloga zbog kojih se ljudi okreću religiji, ali on, kao Hume, smatra da to ne upućuje na „istinu“ religije, i da na temelju ovih razloga ne bi trebali izvesti stav da Bog postoji. Filon nastavlja kako nam je dovoljno naše subjektivno iskustvo da spoznamo kako ima i moralnog i prirodnog zla. Spominje se kako je samo nekolicina filozofa, poput Leibniza s tezom o „najboljem od mogućih svjetova“, zaniijekao zlo i tvrdio da su sva zla zapravo dobra koja mi zbog svoje ograničene perspektive ne možemo razumjeti. Filon nije uvjeren ovakvim argumentom te ponovno ukazuje kako je moralno i prirodno zlo prisutno u našim životima i kako nema smisla tvrditi da ne postoji. Pod moralnim zlom Hume ovdje smatra svo zlo koje je uzrokovano ljudskim djelovanjem, poput rata, nasilja, ubojstva, kletva, nepravda, vrijeđanja i sl. te zaključuje da je u većini slučajeva činjenja zla, čovjek čovjeku najveći neprijatelj. S druge strane, pod prirodnim zlom Hume podrazumijeva zlo koje nije uzrokovano ljudskim djelovanjem, poput raznih bolesti, erupcije vulkana, potresa i slično. Osim toga se spominje i

psihološko zlo, koje proizlazi iz naše ljudske prirode, i koje podrazumijeva psihološke poremećaje poput depresije, fobija, anksioznosti i ostalih poremećaja koji ljudima stvaraju dodatne muke. Filon kaže kako : „Sva životna dobra na okupu još ne bi činila osobito sretna čovjeka, no sva zla na okupu itekako bi čovjeka činila jadnikom“⁸. On jasno ukazuje na veliku količina zla na ovome svijetu. Međutim, kako je i malo zla dovoljno da nam pokvari život i tako je i mala količina zla dovoljna da teistima uzrokuje probleme objašnjenja izvora zla uz pretpostavku Božje opstojnosti. Filon zaključuje da jedina stvar koja nas drži na životu u svijetu punom patnje i zla jest to što nas je strah same smrti, što se ponovo može povezati sa strahom od nepoznatog i što ponovo psihološki tjera na traženje utjehe u religiji. Na to, Kleant se napokon uključuje u razgovor te tvrdi kako on ne vidi navedenu količinu zla u svijetu te tvrdi da su Demeja i Filon prenapuhali količinu i intenzitet zla u svijetu. No, Filon tu nudi izazov Kleantu i pita ga ustrajava li u svojem antropomorfizmu unatoč problemu zla koji se čini očit iz našeg iskustva svijeta. Kleantu je potrebno ustrajati u svojem antropomorfizmu radi svojeg argumenta iz dizajna. Cijela analogija argumenta počiva na pretpostavci da su predmeti koji su stvoreni od ljudi i koji imaju svrhovitost slični po analogiji kao organizmi koje vidimo u svijetu i koji također pokazuju neku dozu svrhovitosti. Kako predmeti poput sata imaju inteligentnog tvorca, po analogiji slijedi, kako argument kaže, da i organizmi u svijetu također imaju inteligentnog stvoritelja. Uz to, Kleantu je antropomorfizam bitan zbog činjenice da upravo Bog koji je nalik nama i kojemu je stalo do nas ima veći religijski značaj za vjernike nego Demejin nespoznatljivi Bog. Zbog toga Kleant inzistira na antropomorfizmu. No, ta teorija također dolazi sa nizom problema od kojih je najočitiiji problem u raspravi o zlu. Ako je Bog sličan nama, to otvara niz problema kao, primjerice, problem da se čini da bi iz toga moglo slijediti da je Bog uzrok zla, što će pred kraj rasprave o zlu Filon i sugerirati.

⁸ Hume, D. (2022) *Dijalozi o prirodnoj religiji*. Preveo P. Gregorić. Zagreb: Matica Hrvatska. str 141.

I Filon i Kleant su evidencijalisti i smatraju da je potrebna evidencija koja jedina pruža opravdanje za znanje. Filon jasno tvrdi da evidencija, posebice prisutnost zla, pokazuju kako je neopravdano tvrditi da Bog postoji. No, Kleant i dalje niječe količinu zla te tvrdi da postoji dovoljna dokazna građa da se izvede postojanje Boga sa njegovim atributima. Oni su slični po tome što oboje traže opravdanje u iskustvu no sraz nastaje u njihovim različitim zaključcima do kojih dolaze temeljem empirijske dokazne građe, u ovom slučaju količine zla. Ovaj Filonom izazov je važan jer cijelu uvodnu raspravu X. djela preokreće od činjeničnog nabiranja zla u svijetu do stvarnog filozofskog problema koji treba argumentaciju.

Je li zlo konzistentno sa Bogom?

Nakon razmatranja razmjera i količine zla u svijetu, Filon nudi najjasnije izražen izazov Kleantu :

„Dopuštamo da je njegova moć beskonačna; što god bila njegova volja, to se ostvari; ali čovjek nije sretan, baš kao ni bilo koja druga životinja, dakle, njihova sreća nije volja božanstva. Njegova mudrost je beskonačna; on nikada nije pogriješio u svom odabiru sredstva za neki cilj; ali način na koji se stvari u prirodi odvijaju ne pogode sreći ljudi ili životinja, dakle, priroda nije stvorena sa tom svrhom. Ljudsko znanje ne poznaje izvjesnije i nepobitnije zaključke od tih. Po čemu onda Božja dobronamjernost i milost slični dobronamjernosti i milosti ljudi?“⁹

Ovo je direktan napad na Kleanta, koji cilja na njegov antropomorfizam, i koji, ako Kleant nema dovoljno prihvatljiv odgovor, može narušiti sve prijašnje teze o postojanju Boga koje je izgradio tijekom *Dijaloga*. No Filon tu ne završava već navodi i stari Epikurov argument na koji još nije odgovoreno: „No Epikurova stara pitanja još uvijek nemaju odgovora. Ako je Bog

⁹ Hume, 2022., str.144.

voljan spriječiti zlo, ali nije sposoban, onda je nemoćan. Ako je sposoban ali nije voljan, onda je zlonamjerman. Ako je i sposoban i voljan, odakle onda zlo?“¹⁰. Ovaj argument vezan uz problem zla često nazivamo logičkim argumentom: postavlja se pitanje je li zlo logički konzistentno sa standardnim poimanjem Boga kao svemoćnog, sveznajućeg i beskrajno dobrostivog. Cilj teista, u raspravi o ovom argumentu mora biti pokazati da je moguće spojiti zlo u svijetu s atributima Boga, odnosno da je u barem jednom mogućem svijetu zlo konzistentno sa Bogom. Filon popušta Kleantu, kao što je i prije u djelu i kao što će to ponoviti u zadnjem poglavlju, da postoji svrhovitost i namjernost u prirodi, ali naglašava da se čini da naša sreća nije ta svrha, kako svaku sreću prati neka nesreća koja ju nadvlada. Uz to je ostaje pitanju zašto onda postoje, kako je već bilo spomenuto, naizgled ne nužna ili besmislena patnja i kako takvo zlo pomiriti sa dobrostivosti Boga kao dizajnera svijeta? Ovo je direktan problem Kleantu jer on, za razliku od mistika poput Demeje, tvrdi da su Božji atributi nama slični i shvatljivi te uviđa opasnost koja mu prijete iz ovih argumenata: „Ako uspijete u svojoj tvrdnji i dokažete da je čovječanstvo nesretno i pokvareno, to je kraj sve religije. Naime, čemu dokazivati prirodne attribute božanstva, ako su moralni još uvijek podložni sumnji i neizvjesni.“¹¹. Ovime se želi pokazati da, ako Bog nije dobar zbog količine zla u svijetu, onda religija gubi važan element štovanja, te zbog toga religija gubi svoj najvažniji temelj i sva rasprava o Bogu postaje bespotrebna.

Demeja se sada ubacuje u razgovor i pruža odgovor koji bi riješio ovaj problem za teiste. On kaže : „Ovaj je svijet tek točka u usporedbi sa svemirom, a ovaj život tek trenutak u usporedbi s vječnošću. Prisutne pojave zla, dakle, ispravljene su u drugim predjelima, i u nekom budućem razdoblju postojanja“¹². Ovo bi naizgled riješilo logički problem zla. Ako znamo da ovo postojanje i zlo u njemu služi da bi se ispravilo u zagrobnom životu, onda se može pokazati

¹⁰ Hume, 2022. str.145

¹¹ Hume, 2022. str.146

¹² Ibid.

da je zlo konzistentno sa atributima boga. No ipak, Kleant ne može prihvatiti ovo Demejino rješenje jer on svoje teorije bazira na iskustvu i prirodnoj religiji. Ne može prihvatiti zaključak koji se bazira na pretpostavkama koje nemaju uporište u empirijskim dokazima. Nemamo dokaza o postojanju zagrobnog života, dakle Kleant ne može prihvatiti ovaj prijedlog. Kako sam kaže :

„Ne! Te proizvoljne pretpostavke nikada neće biti prihvaćene nasuprot činjenicama koje su vidljive i nepobitne. Odakle ijedan uzrok može biti spoznat osim iz njegova znatnog učinka? Odakle ijedna hipoteza može biti dokazana osim iz očevidnih pojava? Graditi jednu hipotezu na drugoj znači graditi posve u zraku. U najviše što možemo postići tim nagađanjima i izmišljotinama jest utvrditi puku mogućnost našeg stajališta, ali pod takvim uvjetima nikada ne možemo dokazati njegovu činjeničnost.“¹³

Kleant se u nastavku vraća empirijskoj evidenciji i ponovo niječe patnju i navodi da je ugodna rasprostranjenija od boli te da su stoga manja zla nužna. Filon, međutim, ne dozvoljava takve zaključke. Čak i da dozvolimo upitnu tvrdnju da ima više ugone od boli, ona je svejedno silovitija i trajnija. Sa obzirom na to da Kleant nikako ne može dokazati da ima više ugone nego boli u svim organizmima u svijetu, razlozi religije ostaju neizvjesni a Kleant upada u skepticizam. Međutim, čak i da dopustimo da sreća nadmaši bol, to nije dovoljno jer kako kaže Filon:

„Naime, ovo uopće nije nešto što bismo očekivali od beskonačne moći, beskonačne mudrosti i beskonačne dobrote. Zašto uopće postoji patnja u svijetu? Sigurno ne slučajno. Dakle, iz nekog uzroka. Je li to iz namjere božanstva? Ali on je dobronamjeran. Je li to suprotno njegovoj namjeri? Ali on je svemoćan. Ništa ne može poljuljati čvrstoću ovog zaključivanja tako sažetog, tako jasnog, tako odlučnog – osim ako ne ustvrdimo

¹³ Hume, 2022. str.147.

da takve teme premašuju ljudske sposobnosti te da naša uvriježena mjerila istine i neistine nisu primjenjiva na njih.“¹⁴

Tu se jasno iščitava Filon, ali i Humeov skepticizam po pitanju metafizičkih pitanja. Moralni atributi Boga su van našeg spoznajnog dosega i van naše sposobnosti razumijevanja. Zbog toga Kleantovi zaključci premašuju naše ljudske sposobnosti. Filon potvrđuje da, ako bi primjerice znali da Bog postoji *a priori*, bili bi razočarani zlom u svijetu koje iskušavamo. Ako bismo to prihvatili, to bi bila potvrda našeg neznanja te dopuštanje da postoje objašnjenja koje nadilaze našu sposobnost razumijevanja. Filon zaključuje:

„Odatle zaključujem da, koliko god svijet bio spojiv s idejom takva božanstva, ako dopustimo određene pretpostavke i nagađanja, on nam nikako ne omogućuje zaključak na postojanje takva božanstva. Sama spojivost nije apsolutno zanijekana, već jedino zaključak.“¹⁵

Filon dopušta da je postojanje Boga logički konzistentno sa zlom, ali se njegovi moralni atributi ne mogu izvesti iz iskustva i pojava koje vidimo u svijetu. Sam logički argument je sada u potpunosti prepušten i čini se da je Hume uviđao da argumenti poput Demejinog ili neki *a priori* argumenti mogu stvarno opovrgnuti logički problem zla. Humova se intuicija pokazala točna te danas argumenti poput Plantingove obrane bazirane na argumentu iz slobodne volje¹⁶ pokazuju da je zlo konzistentno sa Božjim atributima. Ipak ostaje problem izvođenja Božjih atributa iz postojanja zla u svijetu, i upravo je to glavno pitanje koje Humea zanima pošto se temelji na samom iskustvu. Filon dopušta da su bol i patnja u čovjeku spojivi sa beskonačnom

¹⁴ Hume, 2022. str.149.

¹⁵ Hume, 2022. str.154.

¹⁶ Plantinga, A. (1974) *God, freedom and evil*. New York: Harper & Row.

moći i dobroti (odnosno da mogu biti logički konzistentni), ali ta mogućnost nije dovoljna. Kleant mora dokazati i izvesti te attribute iz mješovitih pojava ovoga svijeta.

Možemo li izvesti postojanje Boga na temelju iskustva zla?

Na ovom mjestu pojavljuje se, Humeu puno bitniji, problem inferencije (izvođenja), odnosno evidencijski problem zla. Kako možemo iz svijeta punog zla na temelju iskustva izvesti postojanje beskonačno dobrog Boga? Filon i ranije u djelu razvija ideju ovog argumenta na temelju misaonog eksperimenta. Filon testira naše iskustvo o zlu pomoću misaonog eksperimenta. Navodi nas da zamislimo da se na našem svijetu stvori neki tuđinac s nekog drugog planeta ili iz svemira. Bi li on, na temelju iskustva kojeg vidi na Zemlji, povjerovao kada bi mu rekli da je ovaj svijet stvoren od sveznajućeg, svemogućeg i beskonačno dobrotivog Boga? Čini se da bi mu iskustva s kojima se susretne ukazala samo na nevolje i jad. Trebamo li onda zaključiti da Boga nema ili da je on uzrok zla? Filon jasno kaže : „ (...) nema tog pogleda na ljudski život ili na stanje čovječanstva iz kojega bismo mogli izvesti, osim možda uz krajnju prisilu, moralne attribute[Boga]...“¹⁷. Ovim Filonovim izazovom završava X. dio Dijaloga.

Nastavno na to, XI poglavlje počinje sa Kleantovim pokušajem odgovora na ovaj problem. Kleant uviđa problem pojmova poput 'beskonačan' i 'najveći' kada se opisuje Boga. Po Kleantu, takvi pojmovi izlaze van onoga što mi kao ljudi možemo tumačiti te su nam nepoznatljivi i gotovo nemogući za dokazivanje. Kleant stoga kreće zastupati „ograničeni“ teizam, odnosno tezu da su Božji atributi konačni, ali svejedno puno veći nego ljudski. Tako nemamo Boga koji je beskonačno dobar, mudar i moćan, već samo Boga koji je jako mudar, dobar i moćan. Po Kleantu ,ovo rješava problem zla i uklapa se u njegovu tezu iz rasprave o argumentu iz dizajna. Ovakav konačni Bog, koji je jako mudar i dobronamjerman ali ograničen

¹⁷ Hume, 2022. str.150.

nužnošću, stvorio je ovaj svijet u kome manja zla postoje da bi se izbjegla veća zla. Filon ponavlja da mi nemamo dobru argumentaciju za tvrditi da Bog postoji *a priori*. Ostaje nam stoga samo iskustvo iz kojega nikada ne možemo izvesti takav zaključak, kojeg moramo izvesti iz onoga što znamo, a ne iz pretpostavki. Ako u ovom svijetu uočavamo nedostatke, ne sukobljava li nam se to s intuicijom kakav bi svijet napravio čak ograničeno moćan, mudri i dobar Bog? Filon u nastavku navodi četiri okolnosti o kojima ovisi zlo i koje pokazuju da se neka zla čine ne-nužna i izbjegljiva, te koja pokazuju da je izvođenje Boga iz iskustva, stoga, neopravdano. Filon je pritom pažljiv i ne tvrdi da je stvarno svijet mogao biti bolji od ovoga kakav je, jer je svjestan da su takve tvrdnje van naših sposobnosti. Njegovi primjeri fokusirani su na to da pokažu da nam se neka zla stvarno čine ne-nužnima, kao da su mogla biti izbjegnuta ili da je barem malo vjerojatno da su sva od navedenih zla bila nužna. Time se smanjuje vjerojatnost Kleantovog izvoda o Božjim atributima i pokazuje da je bolje ostati skeptičan o takvim pitanjima jer vjerojatnost koja proizlazi iz dokaza nikako ne podržava Kleantovu tezu.

Prva okolnost koju Hume spominje je da su ljudska bića i životinje organizirane tako da bol, kao i ugodna, služe za poticanje djelovanja. No čini nam se da bi samo stupnjevi užitka bili dovoljni da nas motiviraju na djelovanje. Primjerice, ako smo u stanju ugone, zašto kad nas zub boli ne bi samo osjetili smanjeni stupanj ugone u ustima umjesto oštre boli. Unutar Humeove filozofije ugodna nas može motivirati na djelovanje jednako kao i izbjegavanje boli, pa se čini da bol nije nužna za naš opstanak. Druga okolnost je to što je svijet upravljan općim zakonima prirode. No, zašto Bog ne bi mogao, po potrebi i bez da mi to znamo, eliminirati zlo svojim pojedinačnim aktima volje? Primjerice, zašto Bog ne bi intervenirao prije nego i mi sami znamo da smo bolesni i svojom moći eliminirao stanice raka u tijelu? Intervencija Boga bi mogla svijet promijeniti na bolje bez da promjeni tijek prirode i naše ponašanje gdje su nam većina uzroka svejedno tajni. Opći zakoni prirode bi ostali kakvima jesu, ali bi se Bog po potrebi umiješao i zaustavio zlo prije nego nastupi. Treća okolnost je ograničenost naših sposobnosti. Mi imamo

samo onoliku količinu sposobnosti koja nam je nužna za preživljavanje, ali se čini se da smo mogli biti obdareni s viškom sposobnosti koje bi nam pomogle ne samo za preživljavanje, već i ostvarivanje veće sreće. Primjerice, kada je neka životinja brza, ona često za protutežu ima manjak snage, no zašto nije moglo biti tako da ima oboje? Ne bi li nam blagonakloni Bog trebao dati veću količinu sredstva i sposobnosti koji bi nam osigurali dobrobit neovisno o okolnostima? Zašto je nužno da imamo manjak sposobnosti? Primjerice, kao što Filon navodi, neke bi uvećane sposobnosti poremetile red u prirodi i možda svejedno doveli do zla, ali neke, poput veće marljivosti i radinosti u ljudima, bi nam poboljšale život i omogućile nam da zadovoljimo sve potrebe bez očitih mana. Četvrta okolnost je često skretanje dijelova prirode u štetne krajnosti. Primjerice, vjetar nam je nužan i može pomoći brodu u plovidbi, ali zašto tako često krene u višak i dovede do oluje ili uragana? Ono što je korisno često ima svoj poguban manjak ili višak. Zašto su takve krajnosti koje izađu iz pravilne mjere nužne, ako dovode samo do jada i propasti? O ovim okolnostima ovisi, kako prirodno zlo, tako i moralno zlo. Opet se potvrđuje da, ako bi spoznavali Boga *a priori*, ove četiri okolnosti bi bile konzistentne sa Božjim atributima. Ali ako ta dobrota i moć Boga nije unaprijed dokazana, već se mora izvesti iz iskustva, ono nije izvedivo na temelju navedenih zla koji se čine ne-nužnim, barem prema našem ograničenom razumskom prosuđivanju.

Što nam zapravo govori iskustvo o moralnim atributima Boga?

Filon, na kraju, kreće na još direktniju kritiku teizma. Što nam iskustvo onda, dakle, govori o moralnim atributima Boga? Očito je da iskušavamo mješavinu dobra i zla, ali klasični teizam zastupa ideju da je Bog savršeno dobar i da nije uzrok zla. Na temelju iskustva, Filon zaključuje:

„Istiniti zaključak je da je izvorno ishodište svih stvari potpuno indiferentno prema svim tim principima i ne daje prednost dobru pred zlom išta više nego toplo pred hladnim, suho pred vlažnim ili lagano pred teškim.“¹⁸

Filon smatra da postoje samo četiri moguće pretpostavke o prvom (ili prvim) uzrocima svemira: (1.) Prvi je uzrok savršeno dobar; (2.) Prvi je uzrok savršeno zao; (3.) Prvi je uzrok i dobar i zao; (4.) Prvi uzrok nije ni dobar ni zao. Mješovita pojava dobra i zla u svijetu koje jasno iskušavamo znači da moramo odbaciti prve dvije pretpostavke. Treća je odbačena zbog uniformnosti prirode i općih zakona. Da je Bog i dobar i zao dobili bi nešto poput manihejskog sustava gdje je vječan sukob između dobre sile i loše sile, koja za sobom ostavlja tragove. Dakle, ostaje nam četvrta pretpostavka koja se čini najvjerojatnijom. Može se, dakako, postaviti pitanje je li Filon dosljedan u ovom zaključivanju ako je tijekom cijelih *Dijaloga* zadržava skeptičko stajalište, a sada ga, čini se, napušta. No, ovo se može uzeti kao primjer argumentacijske taktike protiv Kleanta gdje nije cilj dokazati da Bog uistinu jest neutralan, već poglavito da nam dokazi i iskustvo pokazuju da je to, barem isto toliko ako ne i više, vjerojatno nego Kleantova hipoteza. Stoga je to još jedan u nizu od načina da se oslabi Kleantova teistička pozicija na temelju iskustva. Filon ukazuje i na još jedan od mogućih zaključaka koji se može izvesti na temelju iskustva, a koji cilja kako na Kleantov antropomorfizam tako i na njegov argument iz dizajna. Mora postojati uzrok zla, pa je prirodno pitanje koji bi to uzrok bio? Ostaju mogućnosti da je izvor zla ili Bog, ili da postoji beskonačni niz uzroka. Obje premise čine se neprihvatljivima za Kleanta i njegov stav. No prije nego što se nastavi rasprava, Demeja se ubacuje, napokon shvativši da Filon i on nisu na istoj strani po zaključcima. Rasprava argumenta zla, ali može se reći i cijelih *Dijaloga*, kulminira u Demejinom izlasku iz rasprave.

¹⁸ Hume, 2022. str.162

Zaključak

U suvremenoj raspravi, možda je lako naći propuste u nekim od Humeovih argumenata, ali utjecaj koji je Hume imao sa svojim argumentima u *Dijalogima* ostaje do dan danas. U ovom radu sam se bavio više sa samim argumentima u dijelu, i sagledavši ih više iz povijesne perspektive nego suvremene. Zbog toga, treba imati na umu da je djelo napisano u formi dijaloga i da je napisano unutar nekog šireg konteksta. To se vidi iz same činjenice da je glavni suparnik unutar dijela empirijski teist, a ne tradicionalni teist metafizičar, kakvi su najčešće bili skolastičari i filozofi iz modernog doba¹⁹. Ali to nije nikakav propust sa Humeove strane, nego je dosljedno njegovoj široj filozofskoj misli koja je strogo anti-metafizička. Tako se kroz analizu argumenta iz zla unutar *Dijaloga* jasno vidi Humeovo odbacivanje standardnog poimanja teizma. Sukladno svojem empirističkom svjetonazoru, Hume odbacuje bilo kakvo *a priori* znanje o metafizičkim pitanjima poput shvaćanja prirode Boga i zaključivanja na postojanja Boga bez pozivanja na iskustvo. Razmatrajući druge argumente svojega vremena, Hume smatra i da nikakvo *a posteriori* zaključivanje na postojanje Boga nije uspješno i opravdano te stoga kroz djelo kritizira Kleantove inačice argumenta iz dizajna. U samoj kulminaciji dijela Hume pokazuje da upravo problem zla predstavlja najveći problem teistima jer empirijska evidencija pokazuje da zaključivanje na dobrotivog Boga, zbog zla kojega vidimo svuda oko nas, nije opravdano i da, štoviše, ono daje dovoljno evidencije da tvrdimo da takav Bog ne postoji. Razmatrajući pojave u svijetu, svi empirijski prepoznajemo da zlo postoji i da je svuda oko nas. Svaki čovjek je svjestan prirodnog i moralnog zla u svijetu te je zbog toga besmisleno nijekati postojanje zla. Iz toga vrlo lako slijedi pitanje kako pomiriti postojanje Boga sa zlom u svijetu i je li postojanje Boga i njegovih atributa kako ih vide standardna tumačenja teizma uopće logički konzistentno sa zlom u svijetu. Ispostavlja se da logički

¹⁹ Russel, P. (2016.) *The Oxford handbook of Hume*, New York: Oxford university Press. str.642

problem zla ne predstavlja velike probleme za teiste jer možemo lako vidjeti primjere u kojima se pokazuje kako se Božje postojanje i priroda mogu pomiriti sa zlom u svijetu. Zbog velikog izazova koji predstavlja pokazivanje da je Bog nekonzistentan sa zlom, problem prelazi na puno važniji i za teiste problematičniji evidencijski problem zla. Sada se više ne pitamo je li Bog logički konzistentan sa zlom, već da li, na temelju empirijske dokazne građe koje imamo iz svijeta, mi možemo izvesti postojanje dobrotivog Boga. Uočavanje nedostataka i općenitog zla u ovom svijetu se sukobljava s našom intuicijom kakav bi svijet stvorio čak i ograničeno mudri, moćni i dobrotivi Bog. Možemo zamisliti niz načina na koji je svijet mogao biti bolji i sa kojima bi bila izbjegnuta naizgled ne nužna zla koja doživljavamo. Sve ovo umanjuje snagu bilo kakvog dokaza utemeljenom na iskustvu o postojanju dobrotivog bića kojemu je stalo do naše dobrobiti i sreće. Uz to, ako zapravo razmatramo mješovitost pojava u svijetu, jedini zaključak koji možemo izvesti, po Humeu, je da je prvi uzrok, ako postoji, biće koje je kompletno neutralno i indiferentno prema sreći i nesreći bića koja postoje. Dakle, ako zauzmemo Humeov stav i prihvatimo njegovu početnu empirijsku točku i kroz nju proučavamo prirodnu religiju koristeći samo ono što nam je dostupno iz iskustva, dolazimo do zaključka da je neopravdano zaključiti da imamo ikakvo znanje o postojanju Boga i o tome kakva je njegova priroda. Zbog toga je, čini mi se, najispravnije zauzeti oprezni i skeptični stav prema takvim iskazima. Čak i ako priznamo da se Humeovi argumenti direktno ne odnose na tradicionalne teiste i njihove metafizički sofisticirane argumente, Hume je svejedno uspio zahvatiti osnovne probleme i pitanja koje izaziva naše viđenje zla u svijetu. Neki od doprinosa koji su do danas prisutni su to što je Hume okrenuo raspravu zla iz metafizike prema epistemologiji, odnosno prema opravdanju zla, i isto tako je Hume u novi fokus stavio prirodna zla, poput boli i patnje²⁰. Ta pitanja i problemi će biti od izrazitog značaja na kasnije filozofe religije. Tako je, kroz ovu argumentaciju, Hume dao značajan doprinos debati o problemu zla unutar filozofije

²⁰ Russel, 2016. str. 643

religije i tragovi njegovih misli iz *Dijaloga* su prisutni i u suvremenim raspravama, te je stoga to djelo, uključujući i argumente poput argumenta iz zla, nezaobilazno u ovom području filozofije. Ali, dakako, najveći utjecaj se vidi kada se djelo sagleda u povijesnim okolnostima i periodu nastanka samog djela. Ovo je još bilo razdoblje u povijesti kada su teizam i crkva imale ogromne moći u svijetu. Tijekom Humeovog života još je bilo uobičajeno suditi autorima i misliocima zbog krivovjerje i ateizma, a uz to je bilo često paljenje knjiga koje su u sebi sadržavale takve ideje. Kada se djelo sagleda iz ove perspektive, Hume je dao progresivno viđanje religije unutar *Dijaloga* i donio je i veliki doprinos toleranciji alternativnih misli o religiji, koji su u 18.stoljeću još uvijek bili potisnuti i proganjani od strane Crkvenih autoriteta. Zbog toga, Dijalozi i argumenti poput argumenta iz zla, predstavljaju jedan pomak od tradicionalnog teizma prema većoj slobodi misli i više naturaliziranoj raspravi i pristupu o ovim problemima²¹. Iz svih tih razloga, argument iz zla je, kako iz perspektive same filozofije, tako i iz perspektive povijesti filozofije, do dan danas veoma zanimljiv i pruža razne uvide u ovu problematiku, te je po meni vrhunac Humeove filozofske misli unutar *Dijaloga*.

²¹ Russel, 2016. str. 643

Sažetak i ključne riječi

U radu je problematizirana tema problema zla kako ga vidi David Hume unutar svojeg djela *Dijalozi o prirodnoj religiji* te koji širi povijesni i filozofski značaj ima Humeov doprinos ovoj temi. Hume je problemu pristupio empiristički i evidencijalistički, promatrajući što nam iskustvo i dokazna građa govori o Božjoj prirodi i njegovom postojanju. Prvo sam promatrao što nam Hume kaže, da li nam iskustvo govori o tome da li zlo uopće postoji i koliko ga ima, iz čega se jasno vidi da je zlo prisutno u našem svakidašnjem životu. Nakon toga sam razmatrao da li je, po Humeu, zlo uopće spojivo sa Bogom, odnosno da li je postojanje zla logički konzistentno sa Božjim atributima koje mu pripisuju tradicionalni teisti. Hume će dozvoliti da je zlo spojivo sa atributima Boga zbog mogućnosti nekih *a priori* argumenata koji odgovaraju na logički problem zla. Zbog toga, rasprava se okreće prema problemu da li nam iskustvo opravdava izvođenje postojanja Boga, sa njegovim tradicionalnim atributima, na temelju zla u svijetu. Ovaj evidencijski problem zla je srž problema za Humea i njemu će posvetiti najveću pažnju. Nakon što Hume argumentira svoju poziciju da ne možemo izvesti postojanje Boga na temelju zla u svijetu, rasprava kulminira diskusijom o tome što nam iskustvo zapravo govori o prirodi prvog uzroka.

Ključne riječi: David Hume, problem zla, Bog, filozofija religije, *Dijalozi o prirodnoj religiji*, evidencijalizam

Bibliografija

Primarni izvori:

Hume, D. (2022) *Dijalozi o prirodnoj religiji*. Preveo P. Gregorić. Zagreb: Matica Hrvatska.

Sekundarna literatura:

Addison, G.J.C. (2002) *Hume's philosophy of religion*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Hume, D. and Coleman, D. (2007) *Dialogues concerning natural religion and other writings*.
Cambridge: Cambridge University Press.

O'Connor, D. (2001) *Hume on religion*. London: Routledge.

Plantinga, A. (1974) *God, freedom and evil*. New York: Harper & Row.

Russell, P. (2016) *The Oxford Handbook of Hume*. New York, NY: Oxford University Press.